

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Rupinski K., Berger S., Klooster B., Moreno-Koehler A., Ibrahim N., Dickie G. PCR119 Who We Are Matters: Inclusive Demographic Data Collection in Patient-Centered Outcomes Research // *Value in Health*. Volume 25, Issue 12, Supplement, December 2022, Page S413
2. Meidad Kissinger, Yuval Damari. Household metabolism: Integrating socio-economic characteristics and lifestyles on individual and national scales as a mean for advancing environmental management // *Journal of Environmental Management*. Volume 279, 1 February 2021, 111526
3. Умарова М.А. Ўзбекистон Республикаси меҳнат бозорини статистик прогностлашнинг услубий асослари. -Т.: Инновацион ривожланиш нашриёти, 2019. - 22 б.
4. Hafner K.A., Mayer-Foulkes D. Fertility, economic growth, and human development causal determinants of the developed lifestyle // *Journal of Macroeconomics*. Volume 38, Part A, December 2013, Pages 107-120
5. Huo Jie and et. Sustainable energy policy, socio-economic development, and ecological footprint: The economic significance of natural resources, population growth, and industrial development // *Utilities Policy*. Volume 81, April 2023, 101490
6. Касимов А.А. Меҳнат бозорининг ривожлантириш ва аҳоли бандлигини таъминлаш йўллари. // *Journal of marketing, business and management*. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 21-28.
7. Alexander M.Danzera, Robert Grundke. Export price shocks and rural labor markets: The role of labor market distortions // *Journal of Development Economics* Volume 145, June 2020, 102464. <https://doi.org/10.1016/j.jdevec.2020.102464>
8. Ege Aksua, Refik Erzanb, Murat Güray, Kırdar The impact of mass migration of Syrians on the Turkish labor market, *Labour Economics*, Volume 76, June 2022, 102183
9. Йўлдошев Н.Қ. Замоновий менежер қандай бўлиши керак? // *Халқ сўзи газетаси* 2021 йил 15 декабрь
10. Холмўминов Ш.Р., Хомитов К.З., Арабов Н.У., Бобоназарова Ж.Х., Абдураманов Х.Х., Саидов Н.Р. Қишлоқ аҳолисининг иш билан таъминлашнинг стратегик йўналишлари (монография). – Т.: “Инновацион ривожланиш” нашриёт-матбаа уйи, 2020, 278 бет.
11. Najimadinov R.D. Responsibility of demographic changes in uzbekistan for labor market management/ *American Journal of Interdisciplinary Research and Development* ISSN Online: 2771-8948 Website: www.ajird.journalspark.org Volume 08, Sep., 2022
12. <https://www.toshvilstat.uz>

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН КАПИТАЛИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ**

Нигмаджанов Учкун Холметович -
“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот
университети профессори, и.ф.д.

doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss3/a29

Аннотация. Мақолада инсон капиталини ривожлантириш концепциясининг асосий қоидалари ёритиб берилган, шунингдек, билим турлари, категорияларининг шаклланиши ва ривожланишининг қисқача тарихи баён этилган. Бунда Россия ва мамлакатимиз олимлари томонидан ушбу концепциянинг ривожланиши таҳлил қилинган. Янги Ўзбекистонда давлатнинг инсон капиталини ошириш борасидаги амалий ҳаракатларига алоҳида эътибор қаратилган. Муаллиф учта янги тамойил асосида инсон капитали категориясига ва унинг тузилиши ҳақида ўз таърифини берган.

Калит сўзлар: инсон капитали, ишчи кучи, меҳнат ресурслари, инсон ресурслари, жами ишчи кучи, даромад, ижтимоий қониқиш, билим турлари, қобилият ва мотивация, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш.

**ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА
В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ**

Нигмаджанов Учкун Холметович -
д.э.н, профессор Национальный исследовательский университет
“Ташкентский институт инженеров ирригации
и механизации сельского хозяйства”

Аннотация. В статье раскрыты основные положения концепции развития человеческого капитала, изложены виды знаний, краткая история становления и развития этой категории. Проведен анализ развития данного понятия учеными России и нашей страны. Особое внимание обращено практическим действиям государства по росту человеческого капитала в период нового Узбекистана. Обоснована третья сторона способностей человека к инвестициям, лежащая в основе авторского определения данной категории и его структуры, с учетом особенностей менталитета народа и целей страны.

Ключевые слова: человеческий капитал, виды знаний, виды способностей человека мотивация, рабочая сила, трудовые ресурсы, человеческие ресурсы, совокупная рабочая сила, рост заработков, социальная удовлетворенность, богатство страны, расширенное производство.

*Nigmadjanov Uchkun Kholmetovich -
Professor of the National Research University
"TIAME", Doctor of Economics*

Annotation. The article reveals the main provisions of the concept of human capital development, outlines the types of knowledge, a brief history of the formation and development of this category. The analysis of the development of this concept by scientists of Russia and our country is carried out. Particular attention is paid to the practical actions of the state on the growth of human capital during the period of renewal **u nowozog** of Uzbekistan. The author substantiates three fundamental principles underlying his new definition of the category of human capital and its structure.

Keywords: human capital, types of knowledge, abilities and motivation, labor force, labor resources, human resources, total labor force, wage growth, social satisfaction, country's wealth, expanded reproduction.

Кириш. Президентимиз ташаббуси асосида амалга оширилаётган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси 2017 йилда беш йилга мўлжалланган мамлакат тараққиётининг янги босқичини бошлаб берди, кейинчалик янгиланаётган Ўзбекистон босқичи деб аталди. У жамият ҳаётининг барча соҳаларида 32,7 миллион аҳоли (ҳозир деярли 36 миллионга етди) ҳар бирининг манфаатларини кўзлаб муҳим ислохотларни амалга оширишга қаратилган эди.

2017-2021 йилларда ялпи ички маҳсулот 2,8 баробарга, аҳоли жон бошига 2,6 баробар, sanoat маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 3,6 баробар, қишлоқ хўжалиги 3,4 баробар ошди [1].

Асосий капиталга ички инвестициялар билан бир қаторда хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 9,8 баробар ошди. Умуман олганда, сўнгги 5 йил ичида хорижий давлат ва компаниялар томонидан мамлакатимиз тараққиётига 25 миллиард доллар миқдорига катта маблағ йўналтирилди.

Бундай реал ва анча юқори иқтисодий натижалар ўта муҳим демократик ўзгаришлар билан биргаликда одамларнинг кайфиятига ижобий таъсир кўрсатди. 2017 йилгача мавжуд одамларнинг салмоқли қисми учун ҳаёт даражаси ва шароитларини ошириш имкониятларига нисбатан пессимизм деярли бутун аҳоли оммавий коррупцияга қарши қатъий кураш фониди кейинги йилларда фаол бунёдкорлик иштиёқи ва иродаси, келажакка бўлган юксак ишончи билан ўзгарди.

Бундай оптимизм давлат етакчисига Ўзбекистон тарихий тараққиётида бўлажак Учинчи Уйғониш даврига пойдевор қўйишдек эзгу ва улуғвор мақсадни эълон қилиш учун кучли замин бўлди. Шубҳасиз, бу энг қийин ва олийжаноб мақсадга эришиш қуйидаги бир-бирига боғлиқ учлик вазифасини амалга оширишни талаб қилади: булар бутун аҳолининг миллий ўзига хослиги ва маданиятининг ўсиши; барча даражадаги таълим жараёни сифатини ошириш; фан

ва илмий тадқиқотларни ҳар томонлама ривожлантириш.

Бу мамлакат раҳбарининг Ўзбекистон тарихий тараққиётида бўлажак Учинчи Ренессанс даврига пойдевор қўйишдек эзгу ва улуғвор мақсадни эълон қилиши учун мустақкам асос бўлиб хизмат қилди. Маълумки, бу энг мураккаб мақсадга эришиш учлик вазифасини амалга ошириш бўйича бошланган ишларни давом эттириш ва фаоллаштиришни талаб қилади: бутун аҳолининг миллий ўз-ўзини англаши ва маданиятини юксалтириш; барча даражадаги таълим жараёни сифатини ошириш; фан ва илмий тадқиқотларнинг ҳар томонлама ривожланиши: илмий-техникавий тараққиётнинг замонавий шароитида иқтисодий ҳодисалар тобора инновацион ва ривожланиш характерида кўра фанни талаб қиладиган хусусиятга эга эканлиги; ишчиларнинг аксарияти иқтисодиётни бошқаришда ва сиёсий ҳаётда фаол иштирок эта бошлаганлиги, хусусан янги Конституция лойиҳаси, қонунлар, беш йиллик Ҳаракатлар ва ривожланиш стратегияларини ва уларни амалга ошириш бўйича йиллик Давлат дастурлари, Президент ва ижро ҳокимияти органи вакилларининг ишбилармонлар билан даврий равишда ўтказилаётган долзарб муаммолар ва уларни бартараф этишнинг тезкор йўллари юзасидан мунтазам учрашувлари.

Юқоридаги ҳолатлар ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш заруратини белгилаб берди. XX асрнинг иккинчи ярмида АҚШда ишчи кучи (меҳнат ресурслари) янгича талқин қилиниб, инсон капитали деб аталди. Бу инсоннинг фаровонлигини оширувчи, мамлакатнинг иқтисодий ўсишини ва унинг бойлигини энг муҳим ҳаракатлантирувчи ишлаб чиқарувчи куч сифатида намоён бўлди.

Кейинчалик ушбу категория Россия Федерациясида XX асрнинг 90 йилларида ва фақат 2010 йилдан Ўзбекистонда бу тушунчага оид нашрлар вақти-вақти билан пайдо бўла бошлади.

Шу муносабат билан бир қатор саволлар туғилади: инсон капиталини ривожлантириш

концепциясини шакллантириш ва тушунтиришда Ўзбекистон олимларининг тутган ўрни қандай; уни ўрганиш даражаси билан боғлиқ вазият қандай; ушбу концепцияга ва унинг таркибий элементларига республика олдида турган шарт-шароитлар ва вазифаларни ҳисобга олган ҳолда тушунтиришлар киритилганми; маблағларни инвестициялашдан олинган фойда хўжалик юритувчи субъектнинг ҳар бир тури бўйича акс эттирилганми; ишчилар иш ҳақининг умумий, махсус ва бошқа билим турларига боғлиқлиги қандай; давлатнинг иқтисодий сиёсатида ва уларни амалга ошириш амалиётида инсон капитални ривожлантиришга қай даражада эътибор берилмоқда ва ҳоказо?

Афсуски, бизнинг кейинги таҳлилларимиз шуни кўрсатдики, маҳаллий иқтисодчилар томонидан илгари сурилган саволларга ва ушбу категорияга тегишли бошқа саволларга тўлиқ аниқ жавоб топа олмадик.

Қолаверса, шу пайтгача барча асосий иқтисодий категориялар бўйича билим беришга мўлжалланган “Иқтисодиёт назарияси” фанидан давлат тилидаги дарсликларда инсон капиталнинг мазмунини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларига бағишланган материаллар йўқ.

Ундан ташқари муҳандислик-техника ва қишлоқ хўжалиги олий ўқув юртларининг барча ноиқтисодий таълим йўналишларида, жумладан, бизнинг университетда ҳам, Олий таълим вазирлигининг ўқув режадаги умумий фанлар сонини биринчи блок фанлари ҳисобидан қайтариш тавсиясига мувофиқ ушбу фан 2019 йилда олиб ташланди.

Бизга маълумки, ушбу фан барча ноиқтисодий таълим йўналишларининг иқтисодиёт фанида назарий билимларни бериш учун асос бўлади. Аралаш ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатлари шаклланиши шароитида бундай асосиз қарор бозор муносабатлари юзасидан фикрлай оладиган кадрлар тайёрлаш ва инсон капитални ривожлантириш самарадорлигини оширишга ёрдам бермайди, балки тўсқинлик қилади.

Шу билан бирга, давлатимизнинг иқтисодий сиёсати айтилган пайтда янгиланаётган Ўзбекистонда сўнгги олти йилда амалга оширилган барча ислохотлар, яқин ўтмишдан фарқли ўлароқ, инсон манфаатлари ва унинг қадр-қимматини юксалтиришга қаратилган бўлиб, “Халқ давлатга эмас, давлат халққа хизмат қилади” шиори остида ҳаётда амалга ошириляпти. Мақоланинг долзарблиги юқоридаги саволларга жавоб топиш, шунингдек, инсон капитални самарали ривожлантириш ва ундан фойдаланиш бўйича муаллифнинг мулоҳазалари, таклифлари ва тавсияларини беришга ҳаракат қилинди.

Адабиётлар таҳлили. Мазкур мақолада инсон капитални бўйича Ўзбекистон олимларининг тадқиқотлари таҳлил қилинган. Бизнинг мамлакатимизда инсон капитални бўйича илк тушунчалар 2010 йилдан бошлаб ушбу мақола муаллифи томонидан рус тилидаги “Иқтисодиёт назарияси” дарслигида талқин этилган. Дарсликда инсон капиталнинг таърифи, таркибидagi элементлари, уни ривожлантириш инсон учун, фирма ва корхоналар, жамият учун ҳам фойдалилик томонлари ва турлари кўрсатилган ҳамда инсон капиталдан фойдаланишда макро ва микродаражадаги самарадорлигини ошириш учун зарур вазифа ва талаблар алоҳида кўрсатиб ўтилган [2].

2012 йилда Қ.Х.Абдурахмоновнинг “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси” номли дарслигида инсон капитални ва унга боғлиқ тушунчалар келтирилган. Жумладан, инсон ресурсларининг иқтисодиёт ривожланиши даврида турлича аталиб келинганлигини айтиб ўтган. Охири босқичда бунга инсон капитални деб тўхталиб, унга қуйидагича таъриф берган: “Инсон капитални – инсон томонидан неъматлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш жараёнида фойдаланиладиган қобилият ва сифатлар захирасининг жамланмаси” [3]. Муаллиф ушбу таърифда инсон капитални ўсишининг энг муҳим манбаи бўлган инвестицияни кўрсатиб ўтмаган, қобилиятнинг қайсидир тури тушунарсиз бўлиб қолган. Муаллиф ишчи кучини таърифлаш асносида уни жисмоний ва интеллектуал қобилият деган. Аслида “интеллектуал” тушунчаси маънавийнинг бир қиррасидир. “Маънавий” тушунчасининг ичида ақл, билим, фан, ижод, тарбия, маданият, ватанпарварлик ва ҳақиқатга интилиш ётади [4]. Шунинг учун ҳам муаллифнинг бу фикрига қўшилмаймиз.

Иккала дарсликда ҳам республикамизда инсон капитални ривожлантириш даражаси бўйича аниқ маълумотлар келтирилмаган.

Юқоридаги дарсликлардан ташқари инсон капитални бўйича мақолалар чоп этила бошланди. Ш.Акромова (2011), Б.Ш.Усмонов, М.Қ.Қодиров, Ж.Д.Элтазаров (рисола, 2015), С.У.Хусенов (2016), Д.Шоумаров (2018), З.Р.Худойбердиев (2019), М.Рахмонов, П.Хашимов, П.Хушвақтова, С.Гаибназаров (2022), Қ.Х.Абдурахманов (2022), Г.К.Абдурахманова, Н.Н.Шотурсунова, У.А.Исмаилов (2022), М.М.Холматов (2022) ва бошқалар томонидан ҳам бир неча мақолалар чоп этилди.

2011-2022 йиллар оралиғидаги юқорида номлари келтирилган муаллифларнинг мақолалари таҳлил қилинди. Мазкур мақолаларнинг аксариятида инсон капитални бўйича умумий фикрлар баён этилган, инсон капиталига тўлиқ ва равшан ўзларининг таъриф ва унинг таркиблари берилмаган, муаллифлар фақат хориж

олимларининг фикрларини келтириб ўтишган, ammo қайси қарашларга қўшилишлари мавжуд эмас, инсоннинг меҳнат қобилиятларига урғу берилган, лекин унинг янада бир муҳим истеъ-мол қобилиятлари муаммолари кўрилмаган, Ўзбекистон бўйича амалиётда инсон капиталини ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар баён этилмаган. Сизларни ушбу мақолаларнинг қисқача мазмуни билан таништиришни жоиз деб билдик.

Ш.Акромова бошқалардан фарқли равишда инсон капитали бўйича кенгроқ таҳлил ўтказиб, инсон капитали ва моддий капиталнинг бир қатор ўхшашликлари ва фарқларини таққослаб кўриб чиққан. У инсон капиталининг мустақил категория сифатида талқин этилишини таклиф қилган, бу хориж мамлакатларида мустақил категория сифатида аллақачон тан олинган. Хулоса сифатида инсон капиталини доимий инвестициялар томонидан шакллантириладиган ва ривожлантириб бориладиган ишлаб чиқариш даромадининг ва меҳнат унумдорлиги ошишига сабаб бўлувчи ишчининг ишлаб чиқариш қобилиятларининг йиғиндиси, деб ифодалаган. Лекин бу мақолада аниқ фактлар билан ифодаланмаган [5].

Яна бир гуруҳ олимлар Б.Ш.Усмонов ва ҳамкасблари инсон капиталини шакллантиришда таълим ва илм-фаннинг роли ҳақида кўпроқ ижтимоий-фалсафий нуқтайи назардан ёндашган. Иқтисодий томондан эса фақатгина интеллектуал мулк сифатида қараган, янги иш ўринлари яратиш билан ундан оқилона фойдаланиш масалаларини айтиб ўтган. Уларнинг фикрига кўра, «Инсон капитали» ва «Инсон сармоёси» бирикмалари айна маънода қўлланилади. Ammo, бизнинг фикримизча, бундай ёндашув унчалик ҳам тўғри эмас, чунки айрим олимларнинг фикрича институционал омиллар ҳам муҳим таъсир этади [6].

С.У.Хусеновнинг мақоласи инсон капитали тушунчасига бағишланган. Муаллиф хулоса сифатида ушбу категория бўйича қонун чиқарилиши тўғрисида таклиф берган. Бизнингча, бу масалада Меҳнат кодексига ўзгартириш киритиш билан чекланса бўлади. Мақолада кўрсатиб ўтилган фойдаланилган 4-адабиётда А.Ўлмасов ва А.Вахобовнинг дарслигида инсон капитали бўйича тегишли материаллар мавжуд эмас [7].

З.Р.Худойбердиевнинг мақоласи эса инсон капитали бозорини ривожлантиришга бағишланган. Муаллиф хориж олимларининг таърифларини берган, лекин қайси бири асосида инсон капитали бозорини ривожлантириш ҳақида тўхталмаган [8].

М.Раҳманов ўз мақоласида иқтисодиётда юқори самарадорликка эришишда инсон капиталига ўз вақтида ва етарлича киритиладиган

сармоё ҳақида баён этган. Лекин мақола номи билан унинг мазмуни бир-бирига мос келмайди. Чунки инсонга киритиладиган инвестициянинг ўз вақтида – қачонлиги ва миқдори мавжум. Муаллиф инсон капиталига ажратилган инвестицияларни 2021 йилда республика ЯИМнинг 50 фоизидан юқори деб келтирган, бизнинг ҳисоб-китобларимизга кўра, таълим, илм ва соғлиқни сақлашга ажратилган маблағлар 75 фоиздан юқори эканлигини кўрсатмоқда [9].

П.Ҳашимов, Ҳ.Хушвақтова инсон капиталининг инвестицияларга боғлиқлигини ва келажакда аҳоли даромадларининг ортишига асос бўлиши баён этган. Тадқиқотчиларнинг “инвестицияларнинг инсон капитали самарадорлигини аниқлаш усули 3 та босқичдан иборат” деган фикрига қўшилса бўлади, лекин америкалик иқтисодчилар буни босқичларга бўлмасдан, олдинроқ кўрсатиб ўтган [10].

Яна бир олим С.Гаипназаров бошқалардан фарқли равишда, инсон капиталига оид дунё рейтингига мамлакатимизнинг нечанчи ўринда туриши ҳақида ёзиб, келгусида инсон капиталини ошириш йўллари ҳақида баён этган. Лекин бу борада республикада амалга оширилаётган ишлар келтирилмаган [11].

2022 йилдан чиқа бошлаган янги “Меҳнат иқтисодиёти ва инсон капитали” номли илмий-электрон журналда биз таҳлил қиладиган мавзуда учта мақола чоп этилди. Улардан К.Х.Абдураҳмоновнинг мақоласи билимларни ривожлантириш ва таълим соҳасини тизимли ислоҳ қилиш асосида инновацион иқтисодиётни, меҳнат фаоллигини шакллантиришда инсон капиталининг ролини оширишга бағишланган. Ўзининг дарслигидан фарқли ўлароқ, Ўзбекистонда янгиланаётган даврда турли даражадаги таълим муассасалари сони, ўқувчилар ва талабалар, шунингдек, тегишли муассасалар битирувчилари сонининг сезиларли даражада ошган динамикаси келтирилган. Инсон капитали ва жамият ўртасидаги мантиқий муносабатлар муаллиф бошчилигида кафедра олимлари томонидан жадвал шаклида тақдим этилган, бу ерда уларнинг фикрига кўра, қаторларда унинг олти элементлари берилган бўлса, устунларда учта асосий иқтисодий субъектларининг ҳар бири уларнинг ўсишидан тегишли манфаатдорликлари ва бажариладиган вазифалар тўғри акс этган. [12].

Г.Абдурахманова, Н.Н.Шотурсунова, У.А.Исмаилов ўз мақолаларида хотин-қизлар инсон капиталини ошириш билан бирга иш билан бандилигини таъминлаш борасидаги ислохотлар, меҳнат бозоридаги талаб ва таклиф ўртасидаги гендер муносабатлари асосида меҳнат ресурсларини тайёрлаш, ишга жойлаштириш, кейинчалик малака ошириш, қайта тайёрлашгача бўлган бутун жараённи тадқиқ этган-

лар. Мамлакат аҳолисининг деярли ярмини ташкил этадиган хотин-қизларнинг атиги 13,2 %и олий маълумотли (25 ёшдан катта), уларнинг ҳуқуқлари ва бошқа фаолияти соҳаларида мавжуд камчиликларни ҳисобга олсак, муаллифлар гендер тенглигига эришишда 2030 йилгача қабул қилинган стратегик чора-тадбирларнинг аҳамиятини таъкидлайдилар [14].

М.М.Холматовнинг мақоласида рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантириш шароитида инсон капиталининг ўрни ва роли, ривожлантиришнинг хусусиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек, соҳалар ва тармоқларни рақамлаштириш натижасида ҳосил бўладиган янги касблар ва бу касблар бўйича малакали мутахассис кадрларни тайёрлаш, унга мос бўлган меҳнат бозорини шакллантириш ҳақида сўз юритилган. Унда инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳуқуқий ва моддий асосларини шакллантириш ҳамда инсон капиталини ривожлантиришнинг илмий методологик асос ва усулларини ишлаб чиқиш бўйича берилган таклифларини қўллаб қувватлаймиз [13].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда кўриб чиқиладиган ҳодисаларга рационалистик ва диалектик ёндашувлардан келиб чиқиб, илмий абстракция, қиёсий таҳлил, синтез, индукция ва дедукция усулларида, мамлакатимизнинг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларидан, хусусан, давлатимиз раҳбарининг парламентга ҳар йилги Мурожаатномаси, унинг фармон ва қарорлари, уларни ижро этиш учун ҳукумат қарорлари ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган нафақат меҳнат, балки истеъмол ва инвестиция салоҳиятини юксалтириш негизида уларни конкретлаштириш ва амалга ошириш, шунингдек, ёшларнинг сифатли таълим ва касбий кўникмаларга эга бўлишлари учун барча имкониятлар яратиб берилганлиги, хусусий ва давлат-хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, хунармандчиликнинг ҳар хил турларини ташкил этиш масалалари ўрганилди.

Бундан ташқари кўриб чиқиладиган масалалар бўйича жорий ҳолатни тавсифловчи республика Статистика қўмитаси сайти маълумотлари ва 2017-2020 йилги статистик йилномадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Ярим минг йилдан кўпроқ вақт олдин машҳур инглиз ва шотланд иқтисодчилари инсон капиталининг келажак назариясига асос солган.

Масалан, Уилям Петит (1623-1687) биринчи марта меҳнат ва ерни “бойлик манбаи” деб эълон қилди, шунингдек, “тирик фаол инсон кучлари” тушунчасини киритди [15]. Адам Смит (1723-1790) даромад ҳақидаги таълимотни яратди, моддий омилларга нисбатан инсон қобилиятларининг асосий ролини кўрсатди [16].

Давид Рикардо (1722-1823) қийматнинг ягона манбаи ишчи кучи эканлиги, у турли синфлар даромадлари негизида эканлигини таъкидлаб, мамлакат иқтисодий юксалишида аҳоли таълимнинг ўрнини қайд этди [17].

Бундай хулосалар кейинчалик марксистик иқтисодий назариянинг асосчиси Карл Маркс (1818-1883) томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, меҳнаткашларнинг нафақат жисмоний ва маънавий қобилиятларини ошириш, балки уларни ривожлантиришга сармоя киритиш зарурлигини таъкидлаган: “Умумий инсон табиати шундайки, у маълум бир меҳнат соҳасида таълим ва кўникмаларга эга бўлган, ривожланган ва ўзига хос ишчи кучига айланган муайян таълим ёки тарбияни талаб қилади. Таълимнинг ушбу харажатлари ишчи кучининг малакасига қараб ўзгаради” [18].

Бу ерда ишлаб чиқаришнинг тирик омилнинг жисмоний омилдан устунлиги, шунингдек, ер эгасининг роли, Россия аграр фанининг машҳур вакили Александр Энгелдартнинг ёзганларидан ғайриоддий ва аниқ хулоса чиқариш ўринлидир: «Иқтисодиётдаги турли омиллар, аҳамиятига кўра, шундай тартибда боради: биринчи навбатда, ер эгаси, чунки бутун иқтисодиёт тизими унга боғлиқ, агар тизим ёмон бўлса, ҳеч қандай машина ёрдам бермайди; кейин ишчи, чунки тирик бизнесда доимо тириклар ўликлардан устун туради ... иқтисодиётда, инсон, биринчи навбатда; кейин от, чунки ёмон отда омоч ҳам бефойда; кейин машиналар ва асбоблар. Аммо на машиналар, на симментал қорамол, на ишчилар иқтисодиётимизни яхшилаш олмайди. Уни фақат эгаларигина яхшилаши мумкин» [19].

Кейинчалик, кўп йиллар давомида Ғарб олимларининг бир қисми ўзларини шахснинг ривожланиш қобилиятларининг турли жиҳатларини кўриб чиқишга бағишладилар. Уларнинг тадқиқотлари давомида товарлар ва хизматларнинг барқарор кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминлашда меҳнат қийматининг ўсиб бораётганлиги тасдиқланди. Ушбу соҳадаги тадқиқотлар ва умумлашмаларнинг энг юқори чўққиси ривожланган мамлакатларнинг постиндустриал ва инновацион ривожланиш босқичига ўтиши муносабати билан XX асрнинг иккинчи ярмига тўғри келади.

Иқтисодиётни трансформациялаш жараёнида, умуман, юқори малакали мутахассисларга, хусусан, замонавий ахборот-коммуникация технологияларини ишлаб чиқиш, жорий этиш ва улардан фойдаланишга, шунингдек, фаолиятнинг турли соҳаларидаги дастурчиларга етишмовчилик ва кўшимча эҳтиёж ортиб бормоқда. Ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларнинг давом этаётган тенденциялари ва қонуниятларини

чуқур англашда илмий тадқиқотларни фаоллаштириш зарурати шундан келиб чиқади.

Бундан ташқари, бизнинг фикримизча, дунёнинг орқада қолаётган давлатлари билан солиштириганда, илғор ва уларга етиб бораётган мамлакатларнинг иқтисодий ўсиш суръатлари ва бойликларининг юқори суръатларини таъминлаган омилларини таҳлил қилиш ва аниқлаш зарурати ҳам оз эмас эди. Қолаверса, унинг натижаларидан келиб чиқиб, сиёсий ва ижтимоий глобал барқарорликни, цивилизациялашган дунё тараққиётини таъминлаш мақсадида одамлар ҳаёти даражаси ва шароитида улар ўртасида кучайиб бораётган тенгсизликни камайтириш бўйича самарали чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилиши керак. Жаҳон банки (ЖБ) томонидан “Инсон капитални ривожлантириш” лойиҳаси – ривожланаётган 83 та давлатда одамларга инвестицияларни кўпайтириш ва улардан самарали фойдаланишни таъминлаш, иқтисодий ўсишни таъминлаш ва ижтимоий адолатни амалга оширишга қаратилган глобал дастур ишлаб чиқилгани бежиз эмас [20].

Лойиҳани амалга ошириш учун, биринчи навбатда, инвестициялар ҳажмини ошириш, аёлларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратиш орқали инсон капитални ривожлантириш соҳасидаги қониқарсиз вазиятни сезиларли даражада яхшилаш мақсадида ЖБнинг далилларга асосланган ёндашувларни қўллаб-қувватлаш гуруҳлари ташкил этилди. Иккинчидан, 2020 йилдан бошлаб тўрт йил муддатга дунёдаги энг камбағал мамлакатларга бир хил ёрдамни молиялаштириш учун ЖБнинг мазкур гуруҳ қошида махсус MAP-19 фонди ташкил этилди.

ЖБ таҳлилчилари инсон капитални ўрганар экан, бу тушунчани шахсга молиявий сармоя киритиш билан боғлайдилар ва унинг кенг йўналишларини кўрсатадилар, хусусан, тиббий хизматни яхшилаш, сифатли таълимни таъминлаш, иш ўринлари яратиш ва касбий маҳорат, барча истеъмол товарлари, жумладан, озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, маданият, унинг ривожланишига ёрдам беради. Буларнинг барчаси, уларнинг фикрича, ўта қашшоқликка барҳам бериш ва ижтимоий жиҳатдан янада яхлит жамият қуришнинг асосий шартидир.

Шунингдек, Стенли Фишер ва унинг ҳамкасбларининг АҚШда нашр этилган “Иқтисодиёт” дарслигида баён этилган фикрига ҳам қўшилиш керак: “Инсон капитални тушунчаси нима учун таълим ва тажриба иш ҳақиға таъсир қилишини, шунингдек, одамларнинг таълим даражасига нима таъсир қилишини тушунтириш учун киритилган”.

Улар қуйидаги таърифни бердилар: “Инсон капитални шахсда мужассамланган даро-

мад олиш қобилиятининг ўлчовидир. Инсон капитални туғма қобилият ва истеъдодни, шунингдек, таълим ва орттирилган малакаларни ўз ичига олади” [21].

Бу соҳада тўпланган барча эмпирик илмий салоҳият “инсон капитални” тушунчасини иқтисодий категориялар тизимига киритиш ва уни мустақил илмий йўналиш сифатида ривожлантириш концепциясини шакллантириш учун назарий асос бўлиб хизмат қилди.

Инсон капитални ривожлантириш концепциясининг асосчилари, таниқли америкалик олимлар Т.Шульц ва Г.Беккердир.

Эътибор берамиз, ушбу категорияни бошқа иқтисодчилар, масалан, Джейкоб Минсер бироз олдин, 1958 йилда инсон капитални деганда “ўзи учун ҳам, у ишлаётган корхона учун ҳам даромад келтира оладиган ходимнинг таълим даражаси ва касбий маҳорати” деб ёзган [22]. Бироқ у бошқа муаллифлар сингари унинг ривожланиш концепциясини кўриб чиқмаган эди.

Бу муаммони ҳал қилиш Теодор Шульц – Нобель мукофоти совриндори (1979 йил) томонидан амалга оширила бошланди. 1960 йилда “Таълим капитални шакллантириш манбаи сифатида” [23] мақоласида “таълимда капитал” тушунчасини киритган ва кейинги йили чоп этилган “Инсон капиталга инвестициялар” [24] мақоласида бу заруратни – капитални анъанавий яхлит маънода икки қисмга бўлишни таъкидлаган: жисмоний капитал ва инсон капитал. Унинг маълумотларига кўра, ўтган асрнинг 90-йиллар охирида барча капиталга қўйилган жами инвестициялар ҳажмининг 30 фоизга яқини жисмоний капиталга, 70 фоизга яқини эса инсон капиталга тўғри келган. Қолаверса, шу сабабдан ҳам капиталнинг охириги тури, унинг фикрича, жамият тараққиётининг нафақат энг муҳим иқтисодий, балки ижтимоий омил ҳамдир. Чунки институтларга инвестициялар ва давлат томонидан институционал хизматлар тизимини такомиллаштириш инсон капитални сифатини ошириш учун зарур ва қулай шарт-шароитларни яратишга ёрдам беради.

Бу фикрни кучайтириш учун Т.Шульц қуйидаги қўшимча кўрсаткични келтиради: ишлаб чиқарилган ялпи ички маҳсулотдан инсон капитални йиғилишига XX асрнинг такрор ишлаб чиқариш назарияларидан келиб чиққан ҳолда 1/4 эмас, балки унинг умумий қийматининг 3/4 қисми ишлатилади. Т.Шульцнинг инсон капитални назарияси бир неча жиҳатларга таянади. Уларнинг энг муҳим жиҳатларини қуйидагича умумлаштириш мумкин:

- инсон капитални – инвестиция орқали билим, кўникма, қобилиятларини ошириш туфайли яратилган қўшимча даромад манбаи;
- таълим капитални инсон капиталининг

шаклларида бири бўлиб, у инсондан ажралмас бўлиб, ишлаб чиқариш ўсиши, иқтисодий ва ижтимоий тараққиётнинг энг муҳим омили бўлиб, келажакдаги маоши ҳамда бошқа ижтимоий қониқишига хизмат қилади;

– инсонга инвестицияларнинг алоҳида натижаси сифатида у меҳнат қобилиятини тўплаш фактини ажратиб кўрсатди. Инсон капитали узоқ вақт давомида йиғилиши ва такрорланиши мумкин.

Т.Шульц 1971 йилдаги кейинги ишида унга қуйидаги таърифни берган: “Инсоннинг барча қобилиятлари туғма ёки орттирилган. Ҳар бир инсон туғма қобилиятлари ва истеъдодларини белгилайдиган индивидуал генлар мажмуаси билан дунёга келади. Тегишли инвестициялар орқали ошириш мумкин бўлган инсон томонидан қўлга киритилган қимматли фазилатларни биз инсон капитали деб атаёмиз” [25].

Бироқ инсон капитали ривожланишининг яхлит концепциясини ишлаб чиқишда Гери Беккер – Нобель мукофоти совриндори (1992 йил) энг катта ҳиссани қўшди. У микроиқтисодий асослар назариясини яратди ва турли ижтимоий ҳодисаларни тушунтириш учун фойдаланиш доирасини кенгайтди. Г.Беккер замонавий иқтисодчилар даврасида Инсон капитали концепцияси доирасидаги илмий мактабнинг умумэтироф этилган асосчиси ҳисобланади.

Бундай этироф унинг Т.Шульцдан кейин ушбу соҳадаги иккита мақоласини нашр этганидан сўнг пайдо бўлди. 1962 йилда “Инсон капиталига сармоя киритиш” [26] ва икки йилдан кейин фундаментал асари – “Инсон капитали: назарий ва эмпирик таҳлил”да [27] у ўз ғоялари ва қарашларини ишлаб чиқди, олимларнинг фикрига кўра, инсон капитали назариясининг “классикаси” деб аталди.

Умуман олганда, Г.Беккер мактаби классик иқтисодий назария доирасида шаклланди ва янада ривожланди. Шу билан бирга, шуни таъкидлаш керакки, у билан параллель равишда инсон капитали назариясининг институционал йўналиши ривожланмоқда, унинг тарафдорлари ушбу назарияга институционал ёндашувни қўллашнинг мақсадга мувофиқлигини ва бу назариянинг муҳим ролини асослаб бердилар, шу жумладан, ижтимоий муҳит инсон капиталининг хусусиятларига таъсир қилади. Г.Беккернинг инсон хатти-ҳаракатига иқтисодий ёндашуви, жумладан, инсон капитали назариясининг ривожланиши илгари тўғри изоҳ топмаган ёки унинг таъбири билан айтганда, айрим тадқиқотчиларни ҳайратга солган кўплаб ҳодисаларни тушунтириш имконини берди. Бундан ташқари бу давлатларнинг ижтимоий сиёсатини ривожлантириш учун сабаб бўлди.

Г.Беккер юқоридаги ва бошқа илмий иш-

ларида, биринчидан, у Т.Шульц томонидан инсонга сармоя киритиш орқали шаклландиган инсон капитали тушунчасини кенгайтди ва аниқлаштирди, таълимдан ташқари яна иккита бошқа жиҳатни ҳам киритди:

а) иш жойида ўқитиш; б) нархлар ва даромадлар ҳақида маълумот излаш [28].

Иккинчидан, ушбу мақсадларга йўналтирилган сармоялар инсоннинг ишлаб чиқариш қуввати, интеллектуал ва маданий салоҳиятини юксалтиришга хизмат қилишига эътибор қаратди.

Учинчидан, инсон капиталига инвестициялар пул бирликларида ўлчанади ва таълим, соғлиқни сақлаш ҳамда бошқаларга йўналтирилган инвестициялар миқдори билан белгиланади [29]; натижаси эса бутун ҳаёт даври давомида олинган даромадлар ҳамда даромадларнинг ёш динамикасини очиб берди: бошланишда ўсиш ва ҳаётнинг охирида даромаднинг пайсиши.

Тўртинчидан, у ва унинг издошлари томонидан ҳар қандай мамлакат учун сифатли таълим тизимининг фойдалилиги ва рентабеллиги ғоясининг бу соҳага давлат инвестициялари зарурлиги исботланди;

Бешинчидан, Г.Беккер Т.Шульцнинг инсон капиталининг одамлардан ажралмаслиги ҳақидаги ғоясини тасдиқлаб, буни қуйидаги тушунтириш билан тўлдирди: туғма ва орттирилган қобилиятлар фақат меҳнат фаолияти жараёнида амалга оширилади [30]. Бошқача айтганда, бундай инсон капитали – эгасининг меҳнат фаолиятида.

Г.Беккернинг фикрича, инсон капитали ҳар бир инсон эга бўлган билим, кўникма ва мотивациялар захирасидир. Инсон капиталини, шунингдек, жисмоний капитални тўплаш катта харажатларни талаб қилади ва мураккаб инвестиция жараёни билан боғлиқ.

Бундан ташқари у биринчи марта инсон капитали ёки билим намоён бўлишининг учта асосий турини ажратиб кўрсатди ва мазмунини очиб берди [30].

Бизнинг фикримизча, бундай бўлиниш қуйидагиларнинг тўғри таърифи учун жуда муҳим ҳисобланади: а) инсоннинг меҳнат қобилиятини яхшилашнинг бундай турларини ким сармоя қилади; б) иқтисодий агентларнинг инвестицияларидан олинган фойда қандай тақсимланади.

1. *Умумий инсон капитали* ўрта ва олий таълим муассасаларининг оила, тарбия ва таълим хизматларининг таъсири натижасида шаклланади. Ушбу турдан олинган фойдалар бундай билимларнинг эгаси ва уларнинг инвесторлари ўртасида ўзлаштирилади.

2. *Махсус инсон капитали* муайян ишлаб

чиқариш жойида меҳнат фаолияти жараёнида шаклланади ва тўпланади. Бу, кўпинча, мутахассиснинг ушбу ташкилотдаги фаолияти доирасидаги тажрибаси, маҳорати билан белгиланади. Махсус билимга эга бўлган инвесторлар бир вақтнинг ўзида уларнинг эгаси ва ушбу мутахассис ишлаётган тадбиркорлик субъекти ҳисобланади. Махсус билим сармоядорлари ҳам ходимнинг ўзи, ҳам у ишлаётган хўжалик юритувчи субъект бўлиши мумкин.

3. *Бошқа инсон капитали* мутахассис учун иш берувчини ҳақиқатан ҳам қизиқтирадиган истиқболли иш жойини топиш йўналишида шахснинг ахборот маҳсулотлари ва хизматлари билан ишлаш кўникмаларини олиш натижасида шаклланади.

Ғарб олимларининг бу борадаги кўп йиллик изланишлари бошқа давлатлардаги олимларда ҳам илмий қизиқиш уйғотди ва ўрганила бошланди. Шундай қилиб, Россия Федерациясида бу фақат йигирманчи асрнинг тўқсонинчи йилларида ва биринчи навбатда, Санкт-Петербург давлат иқтисодиёт ва молия университети олимлари А.И.Добрийнин В.Т.Смирнов, С.А.Дятлов, Л.Г.Симкина, И.В.Ильинский, М.М.Критский ва бошқалар томонидан тақдим этилган.

Масалан, 2005 йилда иқтисодиёт фанлари доктори, проф. В.Т.Смирнов таҳрири остида бир гуруҳ олимлар томонидан “Инсон капитали: мазмуни ва турлари, баҳолаш ва рағбатлантириш” монографияси нашр этилди (31). Шу йили профессор А.И.Добрийнин ва иқтисодиёт фанлари доктори, проф. Л.С.Тарасевич таҳрири остида “Иқтисодиёт назарияси” дарслигининг 3-нашри чоп этилди (32). Шундай дарслик Россияда етакчи олий ўқув юртларининг кўплаб муаллифлари томонидан нашр этилганлигини таъкидлаш мумкин, аммо бу дарслик инсон капитали категориясини шакллантириш қонуниятлари ва моҳияти биринчи марта ёритилган илк қалдирғочдир. Хусусан, муаллифлар унга қуйидаги таърифни беришади: “Инсон капитали – инвестициялар натижасида шаклланидиган ва шахс томонидан тўпланган, ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг муайян соҳасида мақсадга мувофиқ фойдаланиладиган, меҳнатнинг унумдорлиги ўсишига ҳисса қўшадиган билимлар, соғлиқ, маданият, кўникмалар, қобилиятлар, мотивациялар захираси, ишлаб чиқариш самарадорлиги ва шу билан бу шахснинг даромадларининг ошишига олиб келади”.

Этибор беринг, инсон капиталининг худди шундай таърифини 1999 йилдаги А.Добрийнин ва унинг ҳамкасблари томонидан чоп этилган мақоласида берилган ва юқоридаги монографияда муаммоларни етарли деб ҳисоблаб, асос сифатида фойдаланган (33).

Шу билан бирга, Р.Ханнанова Россия

илмий маконида инсон капиталининг кўплаб, ўхшаш ва турли хил таърифларини таҳлил қилиб, юқоридаги муаллифларнинг унинг таркибига кирадиган элементларни чексиз деб ҳисоблашларини хулоса қилган [34]. Бу фикрга биз ҳам қўшилаемиз, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам инвестицияларни талаб қилмайди ва уларнинг кўпчилиги ҳам даромад келтирмайди, уларнинг барчаси ҳам энг муҳими эмас.

Инсон капитали категорияси бу билан боғлиқ бўлган бир қатор олдинги тушунчаларнинг табиий ривожланиши ва умумлаштирилиши бўлиб, унинг мантиқий шаклланишини яхшироқ тушуниш учун биз асосийларини кўриб чиқамиз [30].

Инсон капитали тушунчаси – табиий ривожланиш ва бир қатор олдинги тушунчаларнинг умумлаштирилиши, унинг мантиқий шаклланишини яхшироқ тушуниш учун биз МДХнинг аксарият мамлакатларида, шу жумладан, Ўзбекистонда қўлланиладиган асосийларини кўриб чиқамиз.

Ишчи кучи моддий омиллардан фарқли ўлароқ, ҳар бир тирик шахсдан ажралмас бўлган потенциал индивидуал жисмоний ва маънавий меҳнат қобилиятидир.

Ғарб мамлакатларида ишчи кучи турлича талқин қилинади – фаол аҳоли сифатида, яъни қобилият сифатида эмас, балки ишчи, меҳнаткаш ёки бевосита ишчи кучи сифатида [17, 30]. Шахснинг меҳнат қобилияти фақат зарур ишлаб чиқариш воситаларидан фойдаланган ҳолда товар ва хизматлар ишлаб чиқариш жараёнида амалга оширилади.

Кооперация алоқалари асосида бошқа шахслар билан биргаликда ишлаш нафақат мамлакат, балки алоҳида тармоқлар, корхоналар, фирмалар ва бошқа ташкилотлар даражасида ташкил қиладиган жами ишчи куч категория деб аталади.

Меҳнат маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилган инсон фаолияти даврида ишчи кучи сарфланадиган ишлаб чиқариш омилидир.

Меҳнат ресурслари – меҳнатга лаёқатли ёшдаги, турли даражадаги таълим ва малакага эга бўлган, маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш учун жисмоний ва маънавий қобилиятларга эга бўлган аҳоли.

Инсон ресурслари категория сифатида, одатда, меҳнат бозорида ишчини ёллашда, сотиб олинган бошқа ишлаб чиқариш ресурслари: табиий, моддий ва молиявий ресурслар каби ўхшаш тарзда қўлланилади.

Таъкидлаш керакки, инсон ресурслари икки турга ажратилади: а) потенциал – мамлакатдаги мавжуд ресурсларнинг умумий йиғиндиси, улар зарурат ва имконият бўлса, уларни трансформация қилиш орқали келажакда фой-

даланиш мумкин; б) уй хўжаликлари, фирма ва корхоналар ҳамда давлат ихтиёридаги мавжуд ресурслар.

Эътибор беринг: АҚШ дарсликларидан инсон ресурслари ўрнига меҳнат, ишчилар, ишчи кучи каби атамалар кўпроқ қўлланилади. Бизнинг фикримизча, меҳнат ва инсон ресурслари ўртасида туб фарқлар йўқ (уларнинг таърифларидан келиб чиқадиганлардан ташқари) ва бу тушунчаларни амалда синоним сифатида ишлатиш мумкин.

Инвестициялар, биринчидан, инсон қобилиятларининг бошқа муҳим таркибий элементларини ривожлантиришга тобора кўпроқ йўналтирила бошланди. Иккинчидан, олимлар томонидан уларнинг юқори самарадорлиги тасдиқлангандан кейин инсон капитали шаклида талқин қилина бошланди. Т.Шульц, Г.Беккернинг инсон капитали концепциясини жорий этишдаги асосий ғояси инсон капиталининг ўсиши оқибатларини таъкидлаш ва уларнинг ҳар бир субъектнинг, яъни эгаларининг турмуш даражаси ва турмуш шароитини яхшилаш, фирма ва корхоналар фойдаси ортиши, мамлакат бойлиги ўсишига эътибор беришдир.

С.Фишер ва унинг ҳамкасблари унга шундай таъриф беришган: “Инсон капитали инсонда мужассамланган даромад олиш қобилиятининг ўлчовидир. Инсон капитали туғма қобилият ва истеъдодни, шунингдек, таълим ва эгалланган малакаларни ўз ичига олади” [21].

Мақолада мутолаа қилувчилар ва мутахассислар билан ўз фикр-мулоҳазаларимизни ўртоқлашиб, иккита ҳолатга ойдинлик киритмоқчимиз.

1. Инсон цивилизациясининг дастлабки босқичини ажратиш кўрсатишдан келиб чиқади. Бу даврда ишчи кучи фақат ота-онадан мерос бўлиб қолган меҳнат учун туғма қобилиятлар ва истеъдодлар эди, лекин уларнинг тажрибасини табиий равишда тўплаш ва катталар томонидан муайян меҳнат турларига: овчилик, балиқчилик, уй хўжалигига ўргатиш жараёнида такомиллаштирилди. Бундай меҳнат қобилиятлари негизда қабул қилиниши мумкин.

Бироқ инсоннинг эволюцион ривожланиши ва унинг эҳтиёжларининг ўсиши билан истеъмол қилинадиган маҳсулотлар ҳажми ва турларини кўпайтириш, табиат инъомларини ўзлаштиришдан керакли товар ва хизматлар ишлаб чиқаришга ўтиш зарурати пайдо бўлади.

Узоқ ўтмишда К.Маркс таъкидлаганидек, ушбу мақсадларга эришишнинг асосий йўли фақатгина таълим ва унга харажатлар (инвестициялар)ни киритиш орқали ишчи кучининг қобилият имкониятларини оширишдан иборат [18].

2. Инсон капитали категориясини белгилашда муаллифларнинг турлича ёндашувлари билан боғлиқ бошқа масалага ҳам аниқлик киритиш лозим. Биз иккита тушунча ҳақида айтмоқчимиз: туғма қобилият ва ота-онадан мерос бўлган истеъдод; ва сармоя орқали қимматли инсоний фазилатларга эга бўлиш. Демак, Т.Шульц бу тушунчаларнинг иккаласини алоҳида ажратиш кўрсатади, лекин фақат ўзлаштирилган қобилиятларни инсон категорияси деб ҳисоблайди [25].

Ҳолбуки, А.И.Добрынин ва Л.С.Тарасевич [32], умуман олганда, ушбу категорияни шакллантиришда уларни кўрсатмасдан амалга оширдилар, С.Фишер ва унинг ҳамкасблари эса инсон капитали остида фақат туғма қобилият ва истеъдодларни ажратиш кўрсатишади [21]. Бизнинг фикримизча, замонавий шароитда бу иккала тушунчани ҳам инсон капитали таърифига киритиш мантиқий сабабга кўра мақсадга мувофиқдир – ривожланган мамлакатларда одамларнинг ҳозирги авлодининг ота-оналари қобилиятларини яхшилаш учун биринчи бўлиб оммавий инвестициялар объекти бўлишган. Шунинг учун асосий туғма қобилиятларга қўшилган юқори сифатли билимлар ҳам биология, тирик организмларнинг ривожланиши қонунларига кўра уларнинг фарзандларига мерос бўлиб ўтди.

Бундан ташқари А.И.Добрынин инсон шахсиятининг мазмунини очиб, унда икки томонни ажратиш кўрсатиш кераклигини ёзади: иш кучи ёки меҳнат қобилияти ва иккинчи томон – истеъмолчи кучи ёки истеъмол қилиш қобилияти, улар шаклланиши ва ривожланиши зарур (32).

Ушбу ғояни ривожлантиришда, бизнингча, уни аниқлаштириш ва тўлдириш керак. Хусусан, иккинчи томон ҳақида гапирадиган бўлсак, биринчидан, аҳоли томонидан ҳам истеъмол характеридаги меҳнат предметларини, ҳам янги товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш жараёнида ишчиларнинг меҳнат воситаларини истеъмол қилишини алоҳида таъкидлаш мақсадга мувофиқ. Иккинчидан, қобилиятларнинг ҳар иккала тури жорий йилнинг ишлаб чиқариш ва истеъмоли доирасида амалга оширилганлиги сабабли, уларнинг кейинги йилда миқдорий ва сифат жиҳатидан ўсиши фақат кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш билан боғлиқ. Айниқса, ижобий демографик тенденция, шунингдек, баъзи одамларнинг бу дунёдан ўтиши ва болалар туғилиши билан боғлиқ.

Бундан ташқари кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёни инвестиция ресурсларини ажратмасдан амалга ошириш мумкин эмаслиги сабабли, инсон хусусиятларида яна бир учинчи томон пайдо бўлади, яъни – ўзига ва

оиласига, ҳам фирма ва корхоналар жамоалари аъзоларига ва давлат тегишли билим турлари ва касбий маҳоратини ошириш учун аҳолисига сармоя киритиш қобилияти.

Бинобарин, биринчидан меҳнат қобилияти ва иккинчиси истеъмол қилиш қобилияти, учинчи томон сармоя қўйиш қобилияти бўлиб, улар моҳиятан зарурат ва мотивациядир. Дарҳақиқат, ишламаслик мумкинми, шахсий истеъмол буюмларини ва ишлаб чиқариш воситаларини истеъмол қилмаслик мумкинми, хўжалик юритувчи субъектлар ишлаб чиқаришнинг ўсишига билвосита ёки тўғридан-тўғри маблағ киритмасликлари мумкинми? Бу саволларнинг барчасига битта жавоб бор – йўқ, бу нафақат аксиома, балки барча саводли ва билимли одамлар учун кучли мотивациядир.

Эслатиш жоизки, инвестиция харажатлари барча хўжалик юритувчи субъектлар: давлат, фирма ва корхоналар, уй хўжаликлари томонидан амалга оширилади. Инсон қобилиятларининг санаб ўтилган учта жиҳати ёки асосий белгилари: меҳнат қилиш, истеъмол қилиш, инвестиция киритиш – ҳар бири бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва ўзаро таъсир қилади. Чунки маълум бир мувозанатга эришиш, амалда қўлланилганда, бу мамлакат иқтисодиётининг макробарқарор ривожланишининг кўрсаткичидир.

Шундай қилиб, инсон капитали категориясининг мазмунини аниқлаш ва тушунишнинг муҳим асоси – жамиятнинг ишлаб чиқариш кучининг замонавий устувор омили, бизнинг фикримизча, унинг учта асосий хусусияти ёки инсон қобилиятлари ва мотивациясининг уч томони бўлиб хизмат қилиши керак.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, Т.Шульц, Г.Беккернинг классик қарашларини умумлаштирган ҳолда, ушбу назариянинг бошқа институционал йўналиши ҳақидаги фикр, иқтисодий бўлмаган омилларнинг, шу жумладан, ижтимоий муҳитнинг унинг хусусиятларига таъсирини тасдиқлайди. Бу фикрларни асосли деб ҳисоблаймиз. Бундан ташқари мақолада келтирилган Жаҳон банки ва бошқа муаллифларнинг фикрлари, аҳолининг менталитети ва Янги Ўзбекистоннинг мақсад ва вазифаларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, биз ушбу категориянинг таърифи ҳақидаги тасаввуримизни шакллантирамиз:

“Инсон капитали – шахсларнинг таълим, тарбия, касбий малака, соғлиқни сақлаш, оқилона овқатланиш ва уй-жой билан таъминлаш, мобиллик ва нархлар тўғрисида маълумот излаш харажатлари ҳисобидан шакллантирилган меҳнат, истеъмол ва инвестициялар бўйича яхшиланган асосий туғма қобилиятларнинг йиғиндисидир. Уларга иш ҳақини ва/ёки ижтимоий

манфаатларни қондириш даражасини оширишга олиб келадиган категория”.

Кўриниб турибдики, инсоннинг қобилиятлари ва яшаш шароитларининг умумий даражаси қанчалик юқори бўлса, меҳнат унумдорлиги ва ходимнинг маоши ва/ёки унинг ижтимоий манфаатларини қондириш даражаси шунчалик юқори бўлади.

Берилган таъриф ишчи кучининг энг муҳим қобилиятларини қамраб олади ва муаллиф шарҳларини талаб қилмайди. Чунки асосий қисми юқорида тушунтирилган. Шу билан бирга, биз унинг таркибий қисмларининг ҳар бир элементини тушунтиришни мақсадга мувофиқ деб билдик:

1. Таълимга сарф-харажатлар инсонга энг муҳим ва фойдали сармоя бўлиб, унинг келажакдаги ривожланиши ва такомиллашувига пойдевор қўяди, унга маълум билим ва касбий малака беради.

2. Тарбияни таълим билан бир қаторга киритганимиз сабаби, биринчидан, у инсон маънавий қобилиятларининг ажралмас қисми эканлиги билан изоҳланади. Маълумки, бу тушунча маданият, ватанпарварлик, зиёелилик, масъулият, қонунга итоаткорлик, ҳалоллик ва ҳоказоларни, пировардида умуминсоний қадриятларни англаш ва ҳурмат қилишни ўз ичига олади. Иккинчидан, мамлакатимизда янгиланаётган Ўзбекистоннинг илмий-маданий меросни ривожлантириш борасидаги илк эътиборга молик муваффақиятлари даврида Президентимиз ташаббуси билан буюк аждодларимиз бутун дунёга маълум бўлган икки Уйғониш даври асосчилари, келажакдаги Учинчи Уйғониш даври учун пойдевор қўйилди. Албатта, бундай салмоқли миллий ғояга эришиш учун ҳар бир оила, ҳар бир маҳалла, ҳар бир жамоа, бутун халқни бир ёқадан бош чиқариш, ягона мақсад сари фаол ҳаракат қилиш йўллари излаш зарур. Бу йўналишда давлат ва жамоат ташкилотлари томонидан маданий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш борасида турли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

3. Соғлиқни сақлаш, рационал овқатланиш ва уй-жой билан таъминлаш. Ушбу муҳим элементлар киритилишининг сабаби нафақат инсон саломатлиги, унинг физиологик имкониятлари ва фаолиятини яхшилаш бўйича профилактика чораларини кучайтириш, балки умр кўриш давомийлигини ўстириш, бир томондан кўплаб мамлакатларда миллионлаб одамларнинг тўйиб овқатланмаслик ҳамда ривожланган мамлакатларда ўн минглаб одамлар, айниқса, АҚШда семизликдан азият чекаётганлиги билан боғлиқ. Одамларни уй-жой билан таъминлашга сармоя киритиш масаласига кел-

сак, бу 2017 йилгача бўлган даврда мерос бўлиб қолган ушбу тизимдаги мавжуд қониқарсиз аҳвол ва мамлакат аҳолисининг жадал ўсиб бораётгани таркибида ёшлар сонининг ўсиши билан боғлиқ.

4. Мобиллик замонавий дунёда, бир томондан, унга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда, иккинчи томондан, кўплаб мамлакатларда инсон ҳуқуқларининг кенгайиши туфайли имкониятлар, шу жумладан, меҳнат ресурслари ва оилалар миграцияси масаласида ҳам мамлакат ичида, ҳам хорижда ортиб бормоқда. Миграция зарурати, маълумки, кўплаб сабабларга кўра юзага келади ва унинг ўсиши замонавий глобал ҳодисалар – ҳарбий тўқнашувларнинг янги ўчоқлари ва ҳаётга тўғридан-тўғри таҳдидлар, табиий-иқлим шароитларининг ўзгариши, минтақадаги экологик мувозанатнинг кескинлашиши билан боғлиқ. Айрим давлатларда, шунингдек, бир томондан, қолоқ мамлакатларда аҳоли сонининг кескин ўсиши, иккинчи томондан, ривожланган мамлакатларда салбий демографик вазият.

5. Мобиллик ёнида биз бир хил иш учун нархлар ва юқори иш ҳақи тўғрисида маълумот қидиришни ҳам жойлаштирдик, чунки бу кейинги миграция билан боғлиқ.

6. Кўриб чиқиладиган инсон капитали категориясининг энг муҳим элементлари таркибига биз мотивацияни киритмадик, чунки бу тушунчасиз ҳам ушбу категориянинг ривожланишини рағбатлантириш учун етарли сабаблар мавжуд, биз буни илгари кўрсатган эдик. Шу ўринда яна бир бор таъкидлаймизки, табиат ва Худо томонидан инсонга инъом этилган ҳаёт ўз-ўзидан уни инсонлар эҳтиёжлари ўсишининг умуминсоний қонунига мувофиқ доимий равишда такомиллаштириб боришни тақозо этади. Жаҳон ҳамжамиятининг ривожланиш амалиёти шунини кўрсатдики, фуқаролар ва давлатнинг бошқарув аппарати ушбу ҳақиқатни англаган ва унга амал қилган мамлакатларда улар меҳнат унумдорлигининг, даромад, одамларнинг пул бўлмаган неъматларини қондириш даражаси ва жамият бойлигининг ўсишида жуда катта муваффақиятларга эришган. Бизнингча, яхши ҳаётга интилиш, юқорида айтилганидек, инсон қобилиятларини ривожлантиришнинг драйвери ва мотиваторидир. Ҳозирда Жаҳон банки ана шу ҳақиқатни англаш, ривожланаётган ва қашшоқ мамлакатларга молиявий ёрдам кўрсатишдек эзгу вазифа билан шуғулланмоқда.

Юқорида айтилган инсон капиталига тегишли масалалар бўйича тадқиқотлардан келиб чиққан ҳолда, шунини алоҳида қайд этиш керакки, мамлакатимиз иқтисодчи олимлари бугунги кундаги инсон капиталига оид масалаларни ёритишда анча ортида қолишган. 2016 йил

декабрь ойида бўлиб ўтган халқ сайловларидан сўнг Президент Ш.Мирзиёев томонидан Ўзбекистон ва унинг халқи ҳаётини тубдан янгилашда олий мақсад сифатида инсон манфаатлари, унинг кадр-қиммати ва шаънини юксалтириш деб эълон қилинди. 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ушбу мақсадни ҳал этишнинг бошланиши белгилаб берилди. Бунинг асосида ҳар йили ишлаб чиқиладиган “Йўл хариталари”га мувофиқ ақл бовар қилмайдиган ўзгаришлар амалга оширилди.

Хусусан, мамлакатимизда 2017 йил – Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили деб эълон қилиниши ортидан ҳамма ислохотлар бевосита инсон учун хизмат қилиши ва уларнинг меҳнат ва истеъмол қобилиятлари, инвестициялар орқали даромадларини кўпайтириш лозимлиги яққол кўрина бошлади. Ушбу вазифаларни бажариш учун инсон капитали ва унинг асосий элементи – билимларини ривожлантириш зарурати келиб чиқади.

Инсон капиталини бойитиш йўлида инвестицияларни жорий этиш кўлами йилдан-йилга ортиб бормоқда. Юртимиздаги ҳар бир фуқаронинг дарду ташвишлари тўғридан-тўғри эшитилиб, уларга ечим топила бошланди. Ҳар бир туманда Президентнинг Халқ қабулхоналари ташкил этилиб, фуқароларга бевосита ёки виртуал мурожаат қилиш имконияти яратилди.

Бундан ташқари мазкур йилда илгари мавжуд бўлмаган Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилиб, халқ фарзандларини баркамол инсон қилиб тарбиялаш мақсадида йилдан-йилга унинг фаолияти самарадорлиги ошириб борилмоқда. Бу борада йиллар ҳисобига назар ташласак, болаларни мактабгача таълимга қамраб олиш 2017 йилда 27,7 %дан 2021 йилда 67,2 %га етказилди.

2016 йилга нисбатан 2021 йилда ижтимоий соҳа ва аҳолининг кам таъминланган қатламлари ижтимоий қўллаб-қувватлаш эса 3,5 баробар оширилиб, 69362,8 миллиард сўмга етказилди.

2018 йил юртимизда “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб эълон қилинди. Халқ билан мулоқот даврида бу масалаларга катта эҳтиёж борлиги маълум бўлди. Чунки тадбиркорлик фаолияти билан шуғилланадиган кишилар юқори таваккалчилик асосида фаолият олиб боровчилар бўлса-да, булар ишлаб чиқариш жараёнини ривожлантириш бўйича етакчилар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тадбиркорларнинг сонини кўпайтириш учун махсус “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастури қабул қилиниб, давлат раҳбарининг тадбиркорлар билан вақти-вақти билан учрашувлари ўтказиб келинмоқда.

2017 йил охирида Инновацион ривожланиш вазирлиги ташкил этилди. Жаҳон мамлакатларининг инновацион ривожланиш тенденцияларини белгилаб берадиган Глобал инновацион индекс рейтингда Ўзбекистон ўтган йилларга нисбатан 40 поғонага кўтарилди. 2022 йилда мамлакатимиз 132 та давлат орасида 82-ўринни эгаллади.

2019 йил – Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йилида ҳам инсонга эътибор кучайиб борди. Ишсизликни камайтириш, янги корхоналар, уй-жой қуриш учун хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш зарурати туфайли бир қатор тадбирлар амалга оширилди. Биргина хорижий инвестициялар ва кредитлар 2016 йилда 10611,4 миллиард сўм бўлган бўлса, 2021 йилда 104,5 триллион сўм бўлди.

2020 – Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йилида ҳам мамлакатимизда инсон капиталини ривожлантириш жадал суръатларда давом этди. 2019 йил “Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қонун, 2020 йилда “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” қабул қилинди. Булардан кўзланган асосий мақсад этиб, қуйидагилар белгилаб олинди:

– олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизими-га ўтказиш;

– ОТМларнинг академик мустақиллигини таъминлаш;

– таълим, фан, инновация ва илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштириш фаолиятининг узвий боғлиқлигини назарда тутувчи «Университет 3.0» концепциясини босқичма-босқич жорий этиш [36].

Бундан ташқари олий таълим соҳаси ислоҳ қилиниб, юртимизда уларнинг сони 199 тага кўпайди, хусусий олий таълим муассасалари сони ва хорижий муассасаларнинг филиаллари 70 тадан ортиқ бўлди. Ҳозирги кунда жами талабалар сони 1 млн. нафардан ошди. Аҳолининг ишсиз қатламини иш билан таъминлаш, ҳудудларда касб-хунар мактаблари ва мутахассислар тайёрлаш мономарказлари ташкил этилиб, уларнинг фаолияти бепул йўлга қўйилди. Илмга 2016 йилда 238,2 миллиард сўм миқдорда маблағ ажратилган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 867,1 миллиард сўмга етказилиб, 3,6 мартага оширилди.

Мамлакатимизда ёшлар салмоғи 55 фоизни ташкил этганлиги инobatга олиниб, 2021 йилга “Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили” деб ном берилди. Белгиланган давлат дастури доирасида уларнинг билим олиши, соғлом фикрлаши ва соғлом яшашлари учун барча шарт-шароитлар

яратиб берилди. Учинчи Ренессанс пойдеворлари, айнан, мазкур ёшлар орасидан келиб чиқши учун ҳам юртимизда Президент мактаблари, ихтисослаштирилган мактаблар фаолияти кенг йўлга қўйилиб, уларда ривожланган хорижий давлатларнинг мутахассислари ўқув жараёнига жалб этиб келинмоқда.

Биргина 2021 йилда соғлиқни сақлаш борасида 14 дан ортиқ қонун ва қарорлар қабул қилинди. Оилавий шифокор пунктлари ва оилавий поликлиникаларда “тиббиёт бригадалари” фаолияти йўлга қўйилди. Шу ва шунга ўхшаш тадбирларни амалга ошириш учун 2016 йилда соғлиқни сақлаш тизимига 5811,6 миллиард сўм ажратилган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 3,7 баробарга оширилди.

Таҳлил қилинган йилларнинг давлат дастури бўйича амалга оширилиши керак бўлган чора-тадбирлар келгуси йилларда ҳам давомли тарзда олиб борилмоқда.

Юқоридаги 5 йилликда эришилган натижалар давоми ўлароқ, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида инсон капиталига оид масалалар алоҳида бўлим сифатида келтирилган. “Ривожланган мамлакатларда таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта аҳамият берилади. Чунки ана шу сармоя жамиятга 15-17 баробар миқдорда фойда келтиради. Бизда эса бу кўрсаткич 4 баробарни ташкил этади. Бинобарин, инсон капиталига эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт” [37] деганда, муҳтарам Президентимиз нақадар ҳақ эди. Бу каби масалаларни олимлар назарий ва амалий томондан кенг ёритишлари учун 2022 йилда “Меҳнат иқтисодиёти ва инсон капитали” номли электрон журнал ташкил этилди.

Инсон қадрлари, унинг ҳуқуқ ва манфаатлари олий қадрият эканлиги инobatга олиниб, 2022 йил – Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили деб эътироф этилди. Мамлакатимиз аҳолиси учун муносиб турмуш шароитини яратиш Янги Ўзбекистон сиёсатининг устувор йўналиши этиб белгиланди. Дунёнинг ҳеч бир давлатида мавжуд бўлмаган маҳалла институтлари бугунги кунда самарали фаолият юритиб (9255 та маҳалла), аҳолининг барча қатламларини, айниқса, ижтимоий ҳимояга муҳтож қисмини қўллаб-қувватлаш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Ҳар бир маҳаллада белгиланган вазифаларни сифатли ва мақсадли бажариш учун ёшлар етакчиси, фаол аёллар билан ишловчи, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли билан ишловчи ҳоким ёрдамчилари штати ташкил этилиб, самарали фаолият олиб бормоқда. Ин-

сон қадрини улуғлаш йўлида маҳалла фуқаролари йиғини ташаббуси билан алоҳида ташаббусли бюджет ташкил этилиб, танлов асосида эҳтиёжманд маҳаллаларнинг истаклари қондирилмоқда. Халқ билан учрашувлар илгаригидек давлат идораларида эмас, балки маҳаллабай ишлаш тизимидаги уйма-уй учрашувлар орқали муаммоларни аниқлаш ва уларга ечим топишга ўтилди.

Инсон капиталининг мазмуни ва унинг мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги аҳамиятини очиб бериш, унинг уч жиҳатини ўз ичига олган кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш асосида оқилона ва самарали фойдаланиш зарурлигини таъкидламасак, тўлиқ бўлмайди.

1. Умумий ишчи кучининг миқдорий ва сифат жиҳатидан ўсиши. Ушбу муаммони ҳал қилиш қуйидагиларни назарда тутати: ишчиларнинг физиологик ва ижтимоий-маданий эҳтиёжларини қондириш орқали сарфланган энергия ва кучни тиклаш; аҳолининг ўсиши ва тарбияси; ходимларнинг илмий-техник билимлари ва касбий даражасини ошириш учун ишчиларни тайёрлаш.

2. Меҳнат ресурсларини тармоқлар, ҳудудлар, касблар бўйича тақсимлаш ва қайта тақсимлаш. У меҳнат ресурсларини энг оқилона тақсимлашга, шунингдек, асосий капиталнинг умумий миқдори, таркиби ва тегишли малакага эга бўлган ходимлар сони ўртасидаги мувозанатни сақлашга қаратилган.

3. Инсон капиталидан фойдаланиш. Шу билан бирга, самарали фойдаланишнинг икки даражасини ажратиб кўрсатиш керак: макро ва микроиқтисодиёт миқёсида. Давлат ва хусусий сектор томонидан ушбу мақсадга эришиш учун макроиқтисодий даражадаги асосий шартлар ва вазифалар қуйидагилардан иборат:

- меҳнат ресурсларининг тўлиқ бандлигини таъминлаш ва ишсизликни табиий даражага етказиш;

- умумий билим турларини ишлаб чиқиш, такомиллаштириш ва улардан фойдаланиш имконияти;

- ходимларнинг ўз-ўзини ўқитиши ва соғлом турмуш тарзини сақлаш ҳамда болаларни тарбиялаш учун бўш вақтларини кўпайтириш;

- оптимал туғилишни қўллаб-қувватлаш ва одамларнинг умрини узайтириш;

Микроиқтисодий даражада қуйидаги талабларни асосийлари сифатида ажратиб кўрсатиш мумкин:

- жонли меҳнатнинг максимал унумдорлигига эришиш;

- ходимлар сони бажарилган ишлар ҳажмига, ходимларнинг малакаси эса меҳнат функцияларига мос келишини таъминлаш;

- ишчиларнинг махсус билим турларини ошириш учун шарт-шароитлар яратиш ва ҳоказо;

- кооператив алоқалар асосида касаначиликни ривожлантириш;

- фирма, корхона ва компаниялар раҳбарлари ҳар бир инсон ўзига хос шахс эканлигини ва унга инсонийлик тамойилидан келиб чиқиб, муносабатда бўлиш кераклигини унутмасликлари керак.

Хулоса ва таклифлар.

1. Т.Шульц ва Г.Беккернинг асосий ғоялари шундан иборатки, ҳар бир инсоннинг туғма меҳнат қобилиятини таълимга сармоя киритиш, унинг билимини ривожлантириш, касб-ҳунарга ўргатиш, умуман олганда, одамларнинг шароити ва турмуш даражасини ошириш орқали яхшилаш мумкин. Инсон капитали шахс, фирмалар, корхоналар ва жамиятга юқори иш ҳақи ва/ёки уларнинг ижтимоий эҳтиёжларини қондириш; фойдани кўпайтириш, аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши шаклида, шубҳасиз, манфаатлар келтиради.

2. Ҳар қандай давлатда ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ўз имкониятларини оширишга интилишларини рағбатлантирадиган шарт-шароитлар билан бир қаторда тегишли имкониятлар ҳам яратилиши керак. Бу борада Ўзбекистоннинг янги иқтисодий сиёсати ривожланаётган давлатлар учун ёрқин мисол бўла олади.

3. Тарбиявий, маданий ва ахлоқий сифатларини кучайтириш орқали жамият ва оила фаровонлиги ошириши учун, аҳоли ва республиканинг бутун бошқарув аппарати ишлаб чиқарувчи кучларни ривожлантиришнинг ҳал қилувчи омили сифатида инсон капиталининг ўрни ва ролини тушуниб, англаб етсин. Бу борада мамлакатимиз олимлари, иқтисодчилари, профессор-ўқитувчилар ва педагоглар таркибига катта масъулият юкланмоқда.

4. Бу борада мамлакатимиз иқтисодчи олимлари, профессор-ўқитувчилари фаолиятида “Инсон капитали” категориясининг моҳияти ва мазмунини очиб берувчи материалларни киритиш лозим. Бунда давлат тилидаги “Иқтисодиёт назарияси” дарсликлари муаллифларига алоҳида масъулият юкланади.

5. Олий таълим муассасаларининг барча муҳандислик, техника ва қишлоқ ҳўжалиги йўналишлари ўқув режаларида ушбу фанни қайта тиклашни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

6. А.И.Добрынин инсон шахсиятининг мазмунини очиб, унда икки томонни ажратиб кўрсатиш кераклигини ёзади. Бизнингча, улардан ташқари, инсон хусусиятларида яна бир учинчи томонни ажратиш мақсадга мувофиқ. Яъни инсоннинг ўзига ва оиласига, фирма ва корхоналарнинг жамоа аъзоларига ҳамда мам-

лакат аҳолисига тегишли билим турлари ва касбий маҳоратини ошириш учун давлат инвестиция қилиши зарур.

7. Мақолада илгари сурилган барча қизиқтирган саволларга жавоб беришга имкон бўлма-

ди. Ўйлайманки, мақола материаллари бошқа иқтисодчиларни танқидий таҳлил қилиш, қўшимчалар киритиш ва бу борадаги тадқиқотларни давом эттиришга туртки бўлади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. www.stat.uz.
2. Нигмаджанов У. Экономическая теория. – Т., 2010.
3. Абдурахмонов Қ. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Дарслик. – Т.: Фан ва технология. 2012 й.
4. Умаров Э., Абдуллаев М. Маънавият асослари. Ўқув қўлланма. – Т., 2005 й.
5. Акрамова Ш.Г. Инсон капитали: моҳияти ва уни ўрганишга ёндашувлар. // Иқтисод ва молия. 10-сон. – Т., 2011 й.
6. Усмонов Б.Ш., Қодиров М.Қ., Элтазаров Ж.Д. Инсон капиталининг шаклланишида таълим ва илм-фаннинг роли. Илмий-оммабоп рисола. – Самарқанд: СамДУ, 2015. – 83 б.
7. Хусенов С.У. “Инсон капитали” ва у билан боғлиқ тушунчаларнинг назарий таҳлили. // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий-электрон журнали. 5-сон, сентябрь-октябрь, 2016 йил.
8. Худойбердиев З.Р. // “Iqtisod va innovatsion texnologiyalar” илмий-электрон журнали. 4-сон, июль-август, 2019 йил.
9. Рахманов М. Своевременные инвестиции в человеческий капитал – залог достижений и прогресса. “Учинчи ренессансни шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: “Илм-зиё-заковат” нашриёти. 2022. – 520 б.
10. Хашимов П., Хушвақтова Х. Инсон капиталига инвестициялар иши кучи сифатини оширишнинг муҳим омили. “Учинчи ренессансни шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: “Илм-зиё-заковат” нашриёти. 2022. – 520 б.
11. Гаибназаров С. “Учинчи ренессансни шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: “Илм-зиё-заковат” нашриёти. 2022. – 520 б.
12. Абдурахманов К.Х. Развитие человеческого капитала в инновационной экономике. // “Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy-elektron jurnali. 2022-yil. Maxsus son.
13. Абдурахманова Г., Шотурсунова Н.Н., Исмаилов У.А. Хотин-қизлар инсон капиталини ривожлантириш ва самарали фойдаланиш йўналишлари. // “Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy-elektron jurnali. 2022-yil. Maxsus son.
14. Холматов М.М. Jamiyat rivojida inson kapitalining tutgan o'рни. // “Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali” ilmiy-elektron jurnali. 2022-yil. Maxsus son.
15. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1956. С. 490.
17. Рикардо Д. Антология экономической классики. Т. 1. – М., 1993.
18. Маркс К. Капитал. Т. 1, книга “Процесс производства капитала”. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1953.
19. Энгельгардт А. “Из деревни: 12 писем” 1872-1878 гг. – М., 1987 г. С. 130.
20. <https://kun.uz/ru/news/2019/03/13/vsemirnyy-bank-predstavil-proyekt-razvitiya-chelove-cheskogo-kapitala-v-uzbekistane>
21. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: Дело Лтд, 1995. С. 302.
22. Mincer, J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. // J.Mincer. // Journal of Political Economy. 1958. Vol. 66. No. 4. PP. 281-302.
23. Schulz T. Capital Formation bi Edukathion. // Journal of Politikal Economu. 1960. P. 25.
24. Schulz T. Investment in Human Capital. // American Economic Revien. 1961, March. № 1.
25. Schultz, Theodor W. Investment in human capital: the role of education and research. – N.Y., 1971.
26. Bekert. Investment in human capital: the role of education and research. – N.Y. G. S. Investment in Human Capital: A. Theoretical Analysis. // Journal of Politikal Economy. Supplement. Oct., 1962.
27. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – N.Y.: Columbia University Press for NBER, 1964.
28. Беккер Г. Экономический взгляд на жизнь. Лекция лауреата Нобелевской премии в области экономических наук за 1992 г. / Вестник. С.-Петербургского университета, серия 5., вып. 3, 1993.
29. Беккер Г.С. Теория распределения времени. // Вехи экономической жизни. Рынки факторов производства. Т.3 Под ред. В.М.Гальперина. – СПб.: Экономическая школа, 2000.
30. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
31. Смирнов В.Т., Сошников И.В., Романчин В.И., Скоблякова И.В. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование. Монография. – М., 2005. – 513 с.
32. Добрынина А.И., Тарасевича Л.С. муҳаррирлиги остида. “Иқтисодиёт назарияси” фанидан олий ўқув юртлари учун дарслик. 3-таҳрир. – Питер, 2005. – 542 б.
33. Добрынин А.И., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 1999. С. 39.
34. Ханнанова Т.Р. Деловая репутация и оценка человеческого капитала. // Менеджмент в России и за рубежом. 2009. № 4. С. 108.
35. Макконнелл Р., Кемпбелл Р., Брю Стенли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х томах. Пер. с англ. – М.: Республика, 1992. Т. 1. – 399 с.; т. 2. – 400 с.
36. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. – Т., 2019 йил 8 октябрь, ПФ-5847-сон.
37. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Т., 2022 й.